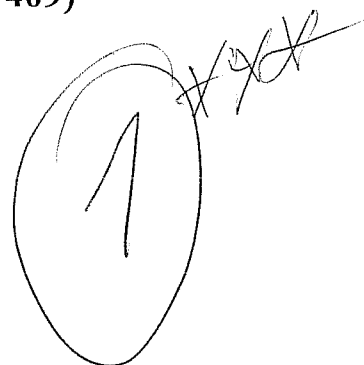
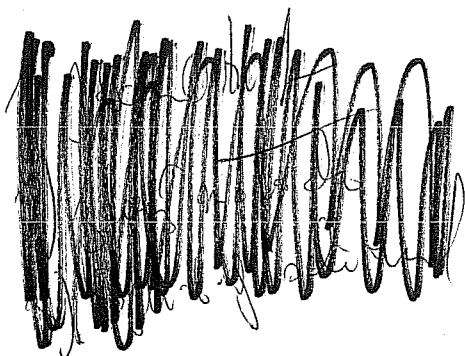

MASARYKOVA UNIVERZITA V BRNĚ
FAKULTA SOCIÁLNÍCH STUDIÍ
KATEDRA MEDIÁLNÍCH STUDIÍ A ŽURNALISTIKY

Televize v domácnosti seniorů

(Deskripce a analýza klíčových funkcí televize jako objektu a textu na
základě zúčastněného pozorování)

**Závěrečný esej do kurzu Televize a její publikum
v každodenní perspektivě (ZUR 409)**

Vypracovala: Klára Vondráková (67904)

Vedoucí kurzu: PhDr. Jaromír Volek, Ph.D.

Brno 2.6.2006

Úvod

Závěrečná práce zkoumá vztah seniorů k televizi. Snaží se odhalit a zachytit, jakou roli hraje televize v životě seniorů, jaké místo zaujímá v jejich každodennosti, resp. jak tuto ovlivňuje a určuje. Sledování televize jsem nahlížela jako součást denní rutiny, jako činnost, která velmi významně strukturuje den seniorů. Televize mě nezajímala pouze jako text, tedy z hlediska obsahu a sdělení, které přináší. V závěru práce jsem se snažila televizi zachytit také jako objekt, součást domácnosti.

Práce se opírá o teoretické poznatky, které jsou však doplněny a využity v souladu s empiricky získanými údaji. Postoje k televizi byly zjišťovány prostřednictvím případové studie jednoho seniorského páru. Jedná se o muže a ženu ve věku 72 a 71 let, jejichž manželství a společné soužití trvá více než 50 let. Oba mají střední vzdělání s maturitou a jsou již delší dobu v důchodu.

Pro případovou studii je typické použití etnografických metod. Tohoto kvalitativního přístupu k získávání dat jsem se ve své práci přidržela i já. Informace doplňující teoretický základ byly získány prostřednictvím interviewování a zúčastněného pozorování seniorů v přirozeném prostředí jejich domácnosti.

Pozorování a role tazatelky

Televize, a média obecně, plní ve společnosti řadu funkcí, které byly již mnohokrát popsány.¹ Záměrem mé práce bylo vysledovat, jaké funkce plní televize v konkrétním seniorském páru. Deskripce a analýza klíčových funkcí televize tak byla vystavěna především kolem témat, která vyplynula z pozorování a rozhovorů. Podle Tullocha (1989) jsou senioři často izolováni v malých domácích jednotkách, mají méně příležitostí ke skupinové diskusi o svých oblíbených pořadech a jsou tedy spíše ochotni mluvit. Rozhovor s tazatelkou jim poskytl prostor, ve kterém mohli sdílet to, co prostřednictvím televize zažili, viděli. Roli sehrála i blízkost a důvěra k tazatelce. Senioři věděli, že s nimi sdílím určité zkušenosti, že můj zájem není povrchní, že pro mě nejsou jen objekty výzkumu.

Inspirovaná Tullochovým výzkumem (1989), jsem se snažila vysledovat, co mají senioři rádi, a co se jim naopak v televizi nelíbí, jejich denní rutinu, divácké návyky s ohledem na jejich nedávnou historii a background. Setkala jsem se s nimi asi šestkrát

¹ Výčet základních funkcí médií nabízí např. McQuail, 1999, nebo Jiráček a Köpplová, 2003.

během dvou měsíců a většina mých návštěv se odehrávala při zapnuté televizi. Pokusila jsem se sledovat a zaznamenávat reakce seniorů na televizní pořady, způsob výběru programu, komunikaci. Zároveň jsem s nimi diskutovala, tázala se a odpovídala na jejich otázky. Předmětem rozhovorů byly nejčastěji obsahy televizních pořadů.

Již na začátku mohu říci, že televize zaplňuje významnou část dne i života seniorského páru, strukturuje čas i jednotlivé aktivity. Zároveň jsem zjistila, či spíše potvrdila fakt, že jako silní televizní konzumenti, jsou senioři mnohem více ovlivněni mediálními obsahy. Tyto velmi výrazně formují jejich představy a názory na věci veřejné, společnost, mladší generace, politiku, rodinu nebo gender.

Konfrontace s novou rolí

Lidé v gerontickém manželství mají strach z izolace a vzájemného přesycení. Ubyla možnost jiných sociálních kontaktů a staří manželé jsou na sebe mnohem více odkázáni. Projevuje se zde touha žít v blízkosti vlastních dětí a nebýt přítom na nich závislí. Lze hovořit o modifikované rodinné integritě a intimitě na dálku. Pacovský používá vhodný termín „*vnitřní blízkost při vnější distanci*“.²

Senioři se museli vypořádat s celou řadou změn, které stárí a odchod do důchodu přináší. Nukleární atomizovaná rodina často nepočítá s přestárlými členy rodiny a ti jsou prostorově, funkčně i sociálně izolováni. Z toho plyne nejistota jejich sociální role i nejistota emocionální. Odchod z práce a role důchodce přináší ztrátu nebo omezení sociálních kontaktů. Podstatná je i změna statusu, sociální pozice.

Konfrontace s novou životní situací je obtížná především proto, že adaptabilita člověka ve vyšším věku je podstatně nižší. Potenciální samota, ztráta pocitu jistoty dosud žité reality, jistoty vlastní identity tak seniory ohrožuje mnohem více než mladší generace. Paní V: „*No když jsem zůstala doma, to bylo těžký, když ti je špatně ještě... najednou nemáš, co... vy (vnoučata) už sem nechodíte skoro, děda ten je furt pryč, nebo byl, teď je to lepší, to nevíš, co bys...*“ „*Zdenka už taky nezajde, já za ní občas, ale ona už ani nemluví...tak je tu, mám takový prázdno.*“

Senioři často mluví o prázdném místě, které není, čím zaplnit. Dříve to byl rodinný život, práce, setkávání se známými. Dnes mnoho činností nejsou schopni vykonávat a jejich sociální síť se rozpadá. Hledají způsoby, jak předcházet nebo se

² In Pacovský, 1990.

obrnit proti nejistotě, samotě. Jedním z prostředků, jak se vyhnout úzkostným pocitům, je virtuální společník, televize. *„Ta dává lidem možnost někdy prožít hezké chvíle, vzpomenout si na zapomenuté city a v každém případě pobaví a zaplní čas, zaměstná.“*³

Televize nabízí alternativní blízkost. Může posloužit jako společník, poskytuje podněty, aktivizuje kognitivní procesy, nahrazuje či doplňuje možnosti interpersonální komunikace, síť sociálních vztahů. Navíc je televize často asociována se společností, a tak může zahnat objevující se pocity osamocení; může zabránit totální izolaci jedince. Pokud jsou staří lidé její „přítomností“ přesyceni, mohou ji jednoduše vypnout.

*„Důvodů, proč divák stiskne knoflík a rozsvítí tím svět příběhů autentických i smyšlených, je velmi mnoho: může to být zvědavost, nebo v ušlechtilější podobě zvědavost, touha poznat cizí, neznámé krajiny, dovědět se o něčem, co se děje kolem něho.“*⁴

Informace, novinky od sousedů

Televizní zpravodajství patří dlouhodobě mezi nejsledovanější pořady jak na veřejnoprávní, tak i na komerčních televizích.⁵ Tyto údaje potvrzuje i sledovaný seniorský pár. Paní V: *„My koukáme na zprávy, jedna, dvě, tři... to se přepíná, všechny zprávy koukáme večír.“* Především pan V. vidí účel televize v informování o novinkách a důležitých událostech ve světě. U paní V. jednoznačně převažuje zájem o regionální dění, události a zprávy o známých místech a lidech z blízkého okolí. Paní V: *„No, to já ani nemůžu vidět, jak to tam vypadá... tomu já nerozumím, vždyť já ani nevím, kde to je.“* *„...jo, to já koukám spíš na regionální, tam se mluví někdy i o nás, nebo tady okolo... to ti něco řekne, že je to kousek...“* U muže byl zájem o informace orientován i na širší oblast, jak prostorově, tak časově.

Pan V. je ten, kdo má přehled, je zdrojem informací pro pár, potažmo rodinu. Mnohem silněji se u něj prosazuje i potřeba čerpat nové informace a vědomosti, než se pouze odreagovat a bavit. Pan V: *„Babička na to nekouká. To se dívám já, na ty politický debaty a hlavně víc zprávy, i ty publicistický, někdy.“* V interakci s obrazovkou, resp. televizními obsahy tak více zapojuje kognitivní procesy (emoce jsou u něj často potlačeny), je spíše kritický, udržuje si větší odstup. Zároveň má ve vztahu jeho názor

³ Pichaud, 1998, s.81

⁴ Smetana, 2000, s.100.

⁵ Podle www.ato.cz

větší váhu, je tím, kdo více hodnotí. Pan V: „*Díval jsem se vždycky víc na Novu a teď se zase dívám víc na tu jednotku. On je ten Moravec takovej objektivnější... lepší na to připravenej. Nejhorší je ten na tý Primě, to je žabař.*“

Pan V. přijímá informace ze zpravodajství velmi pozorně, je schopen o nich později diskutovat, spoléhá se na své dosavadní informace a zkušenosti, ale mediální sdělení k němu „dorazilo“. Naopak paní V. v mnohem větší míře vnímá zprávy téměř automaticky. Někdy jako by ani přesně nezachytila obsah zpráv. Paní V: „*Já už ani nevím... to je každé den... vždycky je tam vražda, nebo zemětřesení... já sem ráda, že taky třeba na jedničce řeknou něco hezkýho...*“ Paní V. ví, že se stalo něco špatného, ale i něco dobrého, stejně jako každý den, a všechno je vlastně tak, jak má být.

Zprávy, denní i večerní, jsou jedním z prvků, který velmi silně strukturuje a ohraničuje den seniorů. Podle Volka (2001) je to právě zpravodajství, které nejvíce posiluje pocit bezpečného zakoušení světa a pracuje s ním. Konstrukci ohrožení vždy vyvažuje každodenní existence zpravodajství samotného. „...*sama jistota, že jakkoli stresující zpravodajství v ohlášeném čase spolehlivě nastane, je však zdrojem klidu a důvěry v recyklaci známého řádu věcí.*“⁶

Zábava a potěšení

Televize může posloužit jako východisko z nudy, jako zdroj zábavy, jako prostředek vytržení se z koloběhu každodenních aktivit. Právě zábavní funkce slouží „*k odpočinku příjemců, zbavení stresu, poskytnutí možnosti sdílené zkušenosti...*“⁷ Pan V: „*Jo, to my koukáme, na ty soutěže... to bylo Riskuj, a teď AZ-kviz, a ještě předtím to byl ten... Millionář.*“ Paní V: „*Jo, jo to jsme hodně koukali, to bylo dobrý... to jsme s dědou hádali často a taky on je tak provokoval ten, co to uváděl... to bylo dobrý.*“

Základní funkce zábavy a rozptýlení je v tom, „*že nás odvrací od nudy tím, že se odvracíme sami od sebe, že se bráníme uvědomovat si naše úzkostné postavení.*“⁸ Můžeme se tedy ptát, zda televize nabízí zábavu, nebo jen způsob, jak se co nejsnadněji zabavit, zapomenout na nezáživnou nebo nepříjemnou realitu. Některé žánry, například soap opera nebo telenovela, nabízejí dokonalou substituci pro nejistý a zneklidňující svět a sociální vztahy. Paní V: „*Vždyť to vidíš furt ve zprávách, nebo... pořád se někde*

⁶ Volek, 2001, s.49.

⁷ Reifová, 2004, s.68.

⁸ Pascal in Smetana, 2000, s.99.

válčej, nebo ty, jak byly... zemětřesení jsou taky, no u nás ne, naštěstí... ale zase máme povodně... to je pořád něco.“

Ang (1985) ve své práci zdůraznila, že sledování televize poskytuje lidem potěšení, odměnu za sledování. Oba senioři mají sledování televize spojené především s relaxací, odpočinkem a příjemnými pocity. Paní V: *„No, oni to mají takový pěkný tam... to je vždycky z nějaký cizí země, víš, mají tam krásně.“ „... a to je vždycky nějaká rodina, velká... to není, jak u nás, že se nevidíme.“* Ang (1985) došla k závěru, že soap opery kromě zábavy a odpočinku nabízejí zážitky emocionální podobnosti s protagonistkami. Paní V: *„Ta se mi líbí, jak se jmenuje, ta sestřička... Stephanie... to dávají na Nově, ráno, to je seriál z nemocničního prostředí a ona se tam stará o všechny... že si s nima i povídá a utěšuje je...no, je hodná na ně...“*

Gauntlett a Hill (1999) uvádějí, že telenovely nebo soap opery pomáhají důchodcům soustředit se na vlastní denní aktivity. Paní V. vztahuje často děj a příběhy ze seriálů a soap oper k vlastnímu životu a témata rodiny, starostlivosti a péče reflektují její potřeby a hodnoty v reálném životě. Gauntlett a Hill (1999) také předpokládají, že staří lidé si chtějí v paměti uchovat obraz světa, jaký si pamatují *„v podstatě slušný, uctivý a veselý“*⁹ Seriály a romantické příběhy paní V. takový pohled na svět jednoznačně potvrzují.

Televize slouží seniorskému páru také jako substitute za činnosti, které jim přinášely potěšení a zábavu v předchozích letech. Paní V: *„No, to střídám se sborem... tady si vždycky zazpívám dechovky, nebo i u rádia... nebo se podívám, já už bych teď nikam nejezdila... jak jsme byli ve Švýcarsku, fuj, dej mi pokoj... taková dálka.“* Přitom velmi ráda sleduje pořady ukazující vzdálené země a zvyky jiných lidí. Paní V: *„...to už nedávaj, to byly takový, z Anglie ze Skotska, krásná krajina... no je to romantický, taková pohádka. Ale jsou tam krásný scény, opravdu, i to prostředí...nebo, jak je to na horách, to mám ráda...“*

Virtuální charakter zábavy je často vynucen i fyzickými omezeními doprovázející stáří, ovlivněn obavou zkoušet nové věci, neochotou přizpůsobit se a slevit z požadavku pohodlí. Prostřednictvím televize mohou senioři svou zábavu zakoušet alespoň iluzivně s aktéry na obrazovce. Emocionální doprovod, zažívané emoce jsou ale reálné.

⁹ Gauntlett a Hill, 1999, s.206.

Realita vs. fantazie

Při porovnání zmíněných funkcí – informování vs. zábava, narážíme na otázku, co vlastně televize přináší, jaké obsahy nabízí. Tvůrci a producenti často argumentují, že televize „*vždy dělá, co si přejí diváci, vlastně, že je jejich zrcadlem.*“¹⁰ V dnešní době ale tvrzení, že média pouze zrcadlí chování, vztahy a normy, jež převládají ve společnosti, snadno vyvrátíme. Média kulturu zdaleka jen pasivně nereflktují, ve skutečnosti se aktivně podílejí na formování a utváření kultury, v rámci níž existují.

Podle Smetany (2000) je mezi důvody sledování televize na prvním místě touha poznat člověka, a tím i sebe. Prostřednictvím sledování příběhů druhých divák či divačka pozoruje a zkoumá společnost, ale také sebe sama, vlastní postoje, emoce a vztahy. „*Za vším, co se z vyprávění dovídá, vlastně bezděčně hledá to, co se týká i jeho života.*“¹¹ Můžeme se tedy ptát: Odrážejí mediální sdělení realitu, přinášejí objektivní a vyvážené informace, nebo spíše tendují být využívány jako forma úniku od reality?

Zdá se, že sledovaný pár dokonale potvrzuje rozporuplnost mediálních obsahů, resp. jejich percepce. Pan V: „*Já se dozvím, co potřebuju... já už teď moc nečtu, jak mám špatný oči, tak se to dozvím tady... máme víc kanálů, tak si to můžu i porovnávat. To je totiž všude trochu jinak řečený...*“ Naproti tomu paní V. nevyhledává nové informace. Zdá se, že v pořadech hledá spíše jakýsi paralelní svět, který lze bezpečně testovat. „*Vedle svého vlastního času člověk u obrazovky může prožívat ještě jiný, cizí čas... Je to jakési vytržení ze skutečnosti, plyne v jiném tempu a v jiných podmínkách.*“¹²

Osobně se přikláním k názoru, že televize nepřibližuje reálný svět, ale naopak ho ještě víc vzdaluje. Zatímco ale Tulloch (1989) uvádí příklady seniorů, kteří televizi a její obsahy používají jako substituci za reálný život, „...*zvláště ti, kteří jsou připoutáni na lůžko používají média, aby vyplnili čas.*“¹³, nezdá se, že by sledovaný pár, konkrétně paní V., používal televizi jako formu úniku. Paní V. je ve své každodennosti velmi pevně ukotvena, a je si vědoma, že na obrazovce sleduje fikci. Fikci, která ji však těší a saturuje některé její potřeby. „*Ty pouta nebo i v tý ordinaci, ale to moc nekoukám... to je to se mi líbí, je to taky český...to se pořád převrací, se mají rádi, nemají... někdy moc, ale jinak je to jako v normálním životě.*“ „...*nebo v těch romantikách, tam jsou většinou bohatý, velký rodiny... tam jsou ty ženský některý pěkný mrchy, ale tam jsou důležitý, jako... to u nás moc není.*“

¹⁰ Smetana, 2000, s.10.

¹¹ Smetana, 2000, s.100.

¹² Smetana, 2000, s.101.

¹³ Wood Bliese in Tulloch, 1989, s. 186.

Ve sledovaných telenovelách je kladen důraz na rodinu; matka je glorifikována, role otce jako autority posilována a sledování těchto programů podporuje akcentaci rodinných vztahů v realitě. Staří lidé mají silnou potřebu emočního zakotvení, akceptace, pocitu vlastní užitečnosti. Význam rodiny s věkem stoupá, příbuzní jsou však často vzdáleni a starý člověk je ohrožen sociální izolací nebo emoční deprivací. Právě tuto deprivaci televize skrze některé pořady alespoň iluzivně maže.

To je možná důvod, proč se i pan V. s postupujícím věkem a nemožností věnovat se tolik manuální práci, občas dívá s paní V. na „ty hloupé seriály“. Vesměs se jedná o příběhy založené na vyprávění o vztazích a rodině. Zobrazené vztahy a láska blízkých lidí mohou sloužit jako zrcadlo, připomenout partnerům, co spolu prožili. Oba senioři tak mohou vzpomínat na své mládí a tiše snad sdílet a oživit emoce, které jsou zasuté kdesi hluboko v nich.

„Naše každodenní životy jsou vyjádřením schopnosti vzdorovat obecné úzkosti, nejistotě a hrozbě chaosu spouštěné různými sociálními, politickými, ekonomickými, ale i privátními zvraty či krizemi. V tomto smyslu je každodenní život neustálým procesem překonávání či vyrovnávání porušeného stavu bezpečí.“¹⁴

Každodennost a bezpečí

Televizi můžeme chápat také jako „nástroj, který se významně podílí na konstrukci tzv. ontologického bezpečí, tj. existenciálního pocitu vlastní reality, reality jiných lidí a vědomí vlastní identity.“¹⁵ Pocti bezpečí vytváří ritualizace každodennosti. Jedná se o organizaci činností, strukturaci času a snahu uchopit a pochopit vlastní život. „Šedá rutina“, stereotyp, cyklické opakování má v tomto smyslu jednoznačně pozitivní konotace. Repetitivní činnosti, rutina všedního dne totiž produkují uklidňující jistotu. Paní V: „...já už to tu mám tak naučený, ráno pustím slepice, udělám nám čaj a snídani taky, no a pak se chvíli koukám... děda chodí tam dolu, no, pro noviny, a pro pečivo taky...“ „...pak se vrátí děda, to já jdu potom pro obědy...no a k obědu si pustíme AZ kviz, u toho obědváme.“ Pan V: „...my večeříme po čtvrté hodině, tak si pustíme k tomu televizi.“

Mezi ritualizované činnosti patří především stravování (způsob přípravy jídla a

¹⁴ Volek, studijní materiály ke kurzu Televize a její publikum, Každodennost, televize a konstrukce ontologického bezpečí, s.11.

¹⁵ Volek, 2001, s.48.

jeho konzumace spojené s konzumací televize), pro muže je to ranní procházka pro noviny spojená s diskusí s dalšími seniory a samozřejmě sledování televize. Konzumace televize je velmi pevně včleněna do rámce každodenních činností. Pozorovala jsem až rigidní denní schéma, které samo o sobě poskytuje jistotu. Někdy se rutina může jevit jako ubíjející, zároveň ale utvrzuje v jistotě, že „tak to má být“, „to je vyzkoušené“, „tak věci děláme a umíme“.

Televize se významně podílí (má zájem) na zachování statu quo, což opět zesiluje pocit bezpečí. TV seniorům potvrzuje jimi žitou realitu, jejich přesvědčení. Televize udržuje svět takový, jak ho senioři znají, i když zároveň neustále připomíná, že se může stát něco nepředvídatelného. Přes toto „televizní“ bezpečí, jsou jejich životy stejně jako životy jiných lidí často definovány polaritou bezpečí – ohrožení.

Senioři jsou ohroženi ztrátou blízké osoby, samotou, odcizením, ztrátou sociálních kontaktů, ztrátou fyzické aktivity aj. Paní V: *„Já nevím, co bych dělala... já vím, že umřu první...“* Pan V: *„Tady ty tam pořád něco řeší, pořád tam mají zmatek ve všem... to je nesmysl...“* Paní V: *„Já jsem ráda, že jsem ráda.“* Vše, co do jejich života vnáší zmatek, chaos a narušuje každodenní běh, se může jevit jako ohrožující. Volek (2001) se domnívá, že podmínkou pro zachování pocitu bezpečí je řád, čili schopnost organizace chaotické a stále komplexnější každodennosti. Televize je podle něj jednou z institucí, kterou lidé vytvořili (vedle rodiny nebo národa), aby učinili svět přehlednějším, čitelnějším, srozumitelnějším, a tím i bezpečnějším.

V páru je velmi silně ukotveno cyklické vnímání času. Snad díky dětství a mladší dospělosti prožité na venkově v sepjetí s přírodou, vnímají oba partneři velmi silně roční a přírodní cykly. V zimním období, kdy život ve městě nenabízí příliš možností k práci, tráví u televize mnohem více času, v podstatě celý den. Paní V: *„Ten může koukat vod rána do večera. No teď už nemá čas, ale v zimě na to koukal, to jo. V zimě na lyžování a na ten eurosport hodně.“*

Jinak je tomu na jaře a v létě. V tomto čase hraje televize v jejich každodennosti podstatně menší úlohu. Je nahrazena prací na zahradě, chatě, venkovními opravami domu, výletům apod. Pan M: *„Sem tam nějaký sport, když je čas, ale teď už není čas, teď je práce.“* Přesto si i v létě zachovávají rituál stravování spojený se sledováním televize. *„Pouštíme to tak ve čtyři hodiny...ve dvě to vypínáme. No ale to v zimě. Teď ne... Protože my večeríme po čtvrtý hodině, tak si pustíme k tomu televizi.“*

Komunikace v páru

Při sledování komunikace v páru jsem částečně vycházela z přístupu mediálního teoretika Davida Morleyho. Morley (1986) nesouhlasí s (tradičním) tvrzením, že média zabíjejí konverzaci, že vedou k odcizení členů rodiny. Podle Morleyho televize více posiluje interpersonální vztahy uvnitř rodiny, než že by je narušovala. Televize spíše podněcuje další debatu a poskytuje možnost vytvářet nové komunikační kontexty, je prostředkem komunikace. „...televize poskytuje členům rodiny způsoby, jak se mohou setkávat i přes odlišné denní programy... poskytuje přijatelné zóny pro soukromé setkávání a vlastní zájmy...“¹⁶

Televizní konzumace přímo ovlivňuje způsob komunikace ve sledovaném páru, protože nastoluje témata, které jsou dále komunikována. Zprávy i příběhy jsou komentovány, často se vede živá diskuse. Paní V: „*Tak jak to bylo?!... Já myslím, že to byla ona, ale vezme to na sebe Brodský, ten sluha. No, určitě.*“ Pan V: „*Myslíš?... No, byl to on, nebo ona, to je jistý.*“ Mediální obsahy nabízejí seniorům prostor, arénu, kde mohou saturovat své potřeby. Zažívají pocity kooperace, kompetice, efektivity. Je tu prostor k performanci a exhibici vlastních schopností, znalostí, ale i emocí. Posilují tak vlastní identitu nejen sami sobě, ale i skrze interakci s partnerem a především s televizí.

Někdy jsou senioři v kontaktu a interakci s televizí více než se skutečným partnerem. Temperamentní bývá jejich interakce například při sledování her a soutěží, programů testujících znalosti a zkušenosti publika (účastníků). Zde probíhá rušná diskuse jak s obrazovkou (soutěžícími a moderátorem), tak i s partnerem nebo dalšími přítomnými. Paní V: „*No přece ten... jak se jmenuje? Dědo, vzpomeň si, nebo Lucinka to ví...*“ „*Jeje, ten to zase prohraje.*“ Pan V: „*No jo, má smůlu, minule mu to tak šlo, to všechno věděl.*“ Paní V: „*No, vždyť tohle musíš vědět... jeje, ten má smůlu...*“

Sdílený prostor

Při sledování a rozhovorech se seniory jsem měla pocit, že neustálý komentář a diskuse během sledování pořadů, partnerská komunikace o mediálních obsazích, čili využívání televize k „interpersonální interakci“¹⁷, připravilo seniory na diskusi se mnou. Byli otevření a připraveni prezentovat své pohledy a názory na konkrétní pořady. Zároveň měli velký zájem tyto názory vyjádřit a s někým dalším sdílet. Paní V: „*Taky*

¹⁶ Morley, 1986, s.22.

¹⁷ In Tulloch, 1989.

jsme koukali na to... ta soutěž, hádat ty... “ Pan V: „ Pálí vám to! To dávali, večer. “

Paní V: „To je soutěž, procvičit paměť, řeknou jméno a ty to musíš... to je dobrý.“

Při rozhovorech a vyprávění pořadů se doplňovali, spíše překřikovali, jeden nečekaně navazoval na druhého. Pomáhali si hledat slova a vzpomenout si. Překvapilo mne, že si většinu pořadů pamatují a jsou schopni jejich obsah celkem dobře reprodukovat. Televize v tomto případě jednoznačně nabízí společné zážitky, prostor, který lze sdílet. Pořady jsou předmětem diskuse v páru, rodině, s přáteli a známými.

Gender a politika obývacího pokoje¹⁸

Pokud se zaměříme na to, jak média prezentují maskulinitu a feminitu a stereotypy s nimi spojené, zjistíme, že média celkově podporují, rozvíjejí a udržují genderové stereotypy, případně reprodukují vymezení feminity závislé na patriarchální ideologii.¹⁹ Mají obrovský podíl na vytváření a udržování představ o ženách a mužích, protože ze způsobu prezentace vyrůstá celkový mediální obraz mužství a ženství, jež je následně akceptován většinou společnosti.

Vztahy dominance a submise v ovládnutí televize, tzv. „politika obýváku“ do značné míry kopíruje či potvrzuje role v páru obecně.²⁰ Oba partneři vyrostli v tradiční rodině a sami tradiční model dále reprodukovali. Jejich role a pozice jsou do značné míry komplementární, úlohy a povinnosti značně genderované. Muž jako živitel (dříve), autorita, ten, kdo rozhoduje. Žena, přestože pracovala, zastávala zároveň a především roli tvůrkyně domácího krbu, matky a manželky. Toto patriarchální uspořádání však nebylo vynuceno, naopak bylo a je akceptováno a podporováno oběma stranami.

Podle studie Brodie a Stoneman (in Morley 1986), kteří se zabývali vztahem mezi rolí v rodině a výběrem programů, jsem se snažila vysledovat genderové diference ve volbě programů. Mohli bychom se domnívat, že ve stáří se zájmy a názory sbíhají, nejsou tak ostře a stereotypně strukturované. Přesto jsem zjistila, že silně genderované, polarizované na mužské a ženské, jsou i preference programu.

Pan V.: „Já hlavně sport, Eurosport.“ Paní V.: „No, on kouká na satelit.“ Pan. J.: „Hlavně atletika když tam je, atletika, ty fotbaly, soutěže vyšší, poháry UEFA.“
V tomto páru je jaksi přirozeně muž tím, na koho se žena obrací v nejistotě (nezná

¹⁸ Sean Cubitt termínem pojmenovává způsoby rozmístění diváků při sledování televize a umístění televize.

¹⁹ Tuchman (in Renzetti, 2003) hovoří o tzv. symbolické anihilaci, což znamená, že ženy jsou v médiích tradičně přehlíženy, trivializovány nebo odsuzovány. Děje se tak v tištěných médiích, televizi i reklamě.

²⁰ Genderová stereotypizace při výběru pořadu i v kontrole dálkového ovládnutí se jednoznačně potvrdila.

odpověď na otázku v kvizu), ale také tím, kdo rozhoduje a volí program, někdy proti vůli a přání ženy. Tento občasný nesoulad však řeší druhá televize v domácnosti. Paní V: *„Já v neděli koukám na pohádku... a na romantiku taky, to koukám vedle...“* „Když kouká děda na sport, nebo politiku, tak jdu vedle.“ I zde je vidět distribuce moci, lépe snad privilegií. Muž zůstává v obývacím pokoji, u velké televize. Žena se odebírá do ložnice, kde je umístěna menší televize, a program musí sledovat z postele.

Tradiční model však není jediným motivem tohoto rozdělení prostoru a televizí. Dalším důvodem je jakýsi konsensus o významnosti určitých pořadů. V obývacím pokoji jsou sledovány pořady vyšší²¹ společenské významnosti, vyšší informační hodnoty, spíše reprezentující realitu a vyžadující větší kognitivní úsilí. Kromě sportovních přenosů jde především o zpravodajské pořady, politické debaty aj. Pan V: *„To já koukám sám, na ty mistrovství...na politiku hodně taky, ty předvolební debaty... to babička ne, ta u toho pořád něco dělá, nebo ji to nezajímá, to skoro nesleduje. Ona radši ty seriály, romantiku. Já se tady na to můžu v klidu dívat, nikdo mě neotravuje.“*

Sdílený (formální) konsensus utváří a zpětně posiluje představy partnerů o tom, co je významné, ale také přesvědčení, že „významné“ je „mužské“. Paní V. cítí, že „její seriály“ nejsou manželem, ani společností považovány za hodnotné. Jde o zábavu a relaxaci, ke které se sice přiznává, nicméně i v jejím projevu je přítomen stín pohrdání. Paní V: *„Já koukám na ty seriály, ale to snad ani... to jsou takový pohádky.“* Pokud je však sama doma, nebo seriál sleduje jen v přítomnosti tazatelky, stud i rozpaky mizí.

„Reglorifikace“ minulosti

Tulloch (1989) poukazuje na to, že diváci senioři vztahují televizní program mnohem více na svůj vlastní život, více do něj projektují vlastní zkušenosti. Mají tendenci zdůrazňovat „čisté“ a hezké aspekty televizních programů. To koresponduje s potřebou ohlížet se v tomto vývojovém období zpět a hodnotit svůj život veskrze pozitivně. Ve stáří by měl člověk dosáhnout integrace. I z toho důvodu je nutná alespoň částečná „amnésie“, špatné vzpomínky jsou potlačeny a pozitivní zdůrazněny. Televizní sdělení jsou tedy jakousi analogií vzpomínek a životních událostí. Vše by mělo být uspořádané, pěkně do sebe zapadat a potvrzovat známou a akceptovatelnou realitu. Pokud tohoto není dosaženo, dochází často k dezintegraci, pocitům zoufalství a selhání.

²¹ Vyšší je zde míněno jako hodnocení kvality. Nikoli však výzkumníčino, nýbrž hodnocení sledovaného páru.

„Televizor je nábytek, je v bytě sejně jako lednička nebo pračka. Je to součást vybavení domácnosti, nikoli nástroj umění...“

Federico Fellini

Televize jako objekt

Sekundární snahou práce bylo uchopení a analýza televize jako objektu. Opustíme-li „text“, mediální obsahy, způsoby jejich percepce, můžeme se na televizi zaměřit i jako na předmět, „kus nábytku“, dekorativní prvek v bytě. Můžeme analyzovat a interpretovat jeho polohu, velikost, barvu, začlenění do prostoru aj.

Podle Gauntlett a Hill (1999) má 90% domácností televizi v obývacím pokoji. To do značné míry determinuje polohu televize, ale také pozice jednotlivých diváků. Přímo naproti televizi je pohovka, ze které televizi sleduje pan V., obvykle vleže. Kolmo na pohovku stojí dvě pohodlná křesla. Křeslo blíže pohovce je „sedačkou“ paní V. Sledovaný seniorský pár měl až donedávna menší televizi, která byla posazena na televizním stolku a výrazněji nevyčnívala nad ostatním vybavením pokoje. Před půl rokem však manželé zakoupili novou televizi s úhlopříčkou 107 cm. Televize byla pořízena kvůli zrakovým obtížím pana V. Tento nový kus nábytku, televize zabírající najednou více než 1 m², se však nechtěně stala výraznou dominantou celého pokoje.

Přestože jde o náhodu, můžeme v této prostorové dominanci vysledovat jakousi ironii. Televizní virtuální teplo totiž pravděpodobně nahradí dříve využívané teplo přírodní, zcela funkční domácí krb. Ten byl nejdříve pouze z části zakryt menší televizí, dnes však není za velkou televizí téměř vidět. Nadměrná velikost a nepraktické umístění tak pravděpodobně povedou k celkovému odstranění krbu tak, aby televize mohla být posunuta, a lépe do obývacího pokoje zapadla. Stane se tak novým „domácím krbem“, který bude poskytovat pocit „hřejivé blízkosti“.

Ve fyzické velikosti a dominanci televize jako objektu můžeme nalézt i analogii s funkcí a rolí televize v životě seniorského páru obecně. Tak jako televize, předmět, dominuje fyzicky obývacímu pokoji, tak televize jako text, postupně zaujímá v pomyslné hierarchii vyšší a důležitější místo a přebírá dominantní roli v životě seniorského páru.

Závěr

Podle Morleyho (1986) je televize více než jen zábava. Poskytuje základ komunikace a metodu zapojení se do sociálních vztahů. Podle Tullocha (1989) zase nabízí možnost učit se novým věcem, procvičit si paměť, „navštívit“ nová místa. Učit se jistým věcem by pro paní V. znamenalo nejspíše testování různých způsobů interakce v seriálech, pro pana V. zase sledování programů založených na faktech. Percepce a konzumace televize, jejich obsahů je u sledovaného páru individuální, a přes dlouholeté soužití velmi odlišné.

Celý život sledovaného páru je a byl silně ovlivňován množstvím nejrůznějších stereotypů, konvencí a rituálů, které velmi pevně strukturovaly a udržovaly určitý řád. Společenské konvence, stereotypy a tlaky dnes ustupují do pozadí. Snad o to pevněji se senioři přidržují alespoň privátních rituálů, domestikovaných konvencí a pravidel ohledně stolování, nebo rozdělení manželských a partnerských povinností. Televize je pak nástrojem, jak tento zavedený, léta fungující a uklidňující řád udržovat, či ještě více posílit.

Život seniorského páru už není tolik definován a určován společenskými, rodinnými, nebo politickými aktivitami a událostmi. Ve větší míře je dnes omezován ekonomickými a fyzickými limity. Objevují se prázdná místa a pocity úzkosti. Tento prázdný a nejistý prostor vyplňuje televize. Její sledování převzalo roli organizujícího prvku, potřebného řádu. Televize nabízí jistotu především svou „*permanentní přítomností a dosažitelností*...“²² Televize sice podle Volka (2001) dává jedinci zakusit vlastní samotu, izolovanost každé bytosti, na druhou stranu ale jedince také socializuje a umožňuje či spíše usnadňuje mu soužití s druhými.

Stejně jako Tulloch (1989) docházím k závěru, že neexistuje nic jako objektivní způsob, nebo cesta, kterou by pozorovatelka (tazatelka) mohla porozumět publiku, sledovanému seniorskému páru. „...*on nebo ona jsou součástí procesu tvorby významu, tvorby praktického a diskursivního vědomí, procesu odhalování, poznávání... co potřebují vědět, aby mohli pokračovat v denních aktivitách sociálního života.*“²³ Zde načrtnuté funkce a snaha popsat a analyzovat roli televize v životě konkrétních seniorů nutně představuje pouze subjektivní a reduktivní pohled do mnohem komplexnější reality jejich každodennosti.

²² Volek, 2001, s.48.

²³ Tulloch, 1989, s.197.

Literatura:

- Ang, I.(1985). *Watching Dallas: soap opera and the melodramatic imagination*. London, Routledge.
- Gauntlett, D.-Hill, A. (1999). *TV living: Television, culture and everyday life*. London and New York, Routledge.
- Morley, D. (1986). *Family television: cultural power and domestic leisure*. London and New York, Routledge.
- Pacovský, V. (1990). *O stárnutí a stáří*. Praha, Avicenum
- Pichaud, C.-Thareauová, I. (1998). *Soužití se starými lidmi*. Praha, Portál
- Reifová, I. a kol.(2004). *Slovník mediální komunikace*. Praha, Portál.
- Smetana, M. (2000). *Televizní seriál a jeho paradoxy*. Praha, ISV nakladatelství.
- Škrobálková, R. (2002). *Televize a každodennost vybrané skupiny seniorů*. MU, Brno.
- Tulloch, J. (1989). *Approaching the audience: The elderly*. In: Borchers, H.-Kreutzner, G.-Seiter, E.-Warth, E. M. (eds.). *Remote Control*. London, Routledge. Pp.198-222.
- Volek, J. (1998). *Televize a konstrukce ontologického bezpečí*. In *Sociální studia*, č. 3, Brno, FSS MU, s.15-32.
- Volek, J.(1999). *Televize a každodennost*. Disertační práce. Brno, FSS MU.
- Volek, J. (2001). *Nebezpečné bezpečí*. *Přítomnost 2001*, č.1, s. 48-49.

Studijní materiály ke kurzům:

Kritické teorie masových médií

Televize a její publikum